

Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu

International Ibn Khaldun Symposium

01-03 Kasım/November 2013 – ÇORUM/TURKEY

Editörler

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

Ankara 2015

III. OTURUM

SON OSMANLI VAK'ANÜVİSİ ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ VE İBN HALDÛN

Mehmet DEMİRYÜREK*

Tarih-i Devlet-i Osmaniyye'de İbn Haldûn

Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Tarih Musahabeleri* dışında en çok tanınmış eseri *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*'dir. Dönemin yüksek seviyeli okulları için ders kitabı olarak yazılan bu eserin "Mukaddime" (Önsöz) bölümünde Abdurrahman Şeref Efendi İbn Haldûn'a ve onun tarih felsefesine yer verir. Ona göre;

Mekâtip (okullar) için ders kitabı yazmak müşkilâtı (zorlukları) en ziyade (fazla) Tarih'te zahir ve aşikâr (açık) olup çünkü vakayî'in (olayların) sırasıyla zikr ve ta'dadından (söylenmesi ve sayılmasından) ibaret olan muhtasarât (özetlemeler/kısaltmalar) bu fennin ders olarak okutulmasından intizar olunan (beklenen) menâfii (faydaları) mutazammın olmadığı (içermediği) halde tafsilâta (ayrıntılara) girişmek dahi fayda ve imkânın haricindedir (dışıdır.) Hakim-i zü-fünûn (üstad) İbn Haldûn'un bu fende (bilimde) açtığı çığır ki elyevm (bugün) Avrupaililer nezdinde (tarafından) gayetle mergûb (oldukça beğenilen) ve Hikmet-i Tarih (Tarih Felsefesi) ismiyle ma'ruftur (bilinmektedir) ve havadis-i günüyye (günlük olaylar) ve tağvirât-ı şeniyyeyi (gerçekten meydana gelen değişimleri) tecârüb (tecrübeler) ve müşahedât-ı (şahitlikler) mütetabiadan (birbirini izleyen tecrübeler ve şahitlikler/tanıklıklardan) münbais (doğan/ileri gelen) bir kanun-ı nazariyye (teorik bir kanuna) tabi farz ederek (bağlı kabul ederek) vukuatın (olayların) sadece suret-i cereyanını (oluş şeklini) nakil ve hikâye (nakledip anlatarak) ile iktifa etmeyip (yetinmeyip) esbâb (sebeplerini) ve netâicini (sonuçlarını) dahi taharri (araştırma) ve istiksa (özünü kavrama) ve ahvâl-i cariyeden (olup biten olaylardan) sûver-i atiyeye (geleceğin manzaraları ve hallerine) intikal eylemektir (geçiş yapmaktır.) İşte terbiye-i tarihiyyeyi (tarih eğitimi) tazammun eden (kapsayan/içeren) yalnız bu tarik-i müstahsendir (güzel yoldur.)

Devlet-i Ebed Müddetimizin (ölümsüz devletimizin) tarihini mekâtibde (okullarda) tedris olunmak (öğretilmek) üzere telhis ve tedvin eden (özet olarak yazıp kitap haline getiren) erbab-ı himmet (bir şeyler yapmak isteyenlerin) bu noktayı çendân nazar-ı dikkate almadıkları (bu noktayı o kadar dikkate almadıkları) eserlerinde görülmektedir.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

İbn Haldûn'un Tarih Felsefesi

Ahmet Arslan İbn Haldûn'u tarih felsefesini şöyle özetlemektedir:

İbn Haldûn bir devletin ortaya çıkması, gelişmesi, en yüksek noktasına erişmesi ve çözülmeye gitmesi ile bir ailenin belirmesi, sivrilmesi, çözülmeye gitmesi arasında sıkı bir paralellik kurmaktadır. Ona göre böyle bir ailenin şeref ve prestiji, birbirini takip eden dört neslinde başlıca şu safhalardan geçer. I. Birinci nesil veya baba. Bu nesil veya baba, ailenin şeref ve şöhretini (al-macd) kurar (bani al-macd). II. İkinci nesil veya babanın oğlu. Bu, şeref ve şöhreti devam ettirir. III. Üçüncü nesil veya bunun oğlu. Bu sözü edilen şeref ve şöhreti elde tutmaya çalışır. IV. Son olarak bundan sonra gelen nesil veya onun oğlu. Bu ise bütün bunları yıkar. Bu nesillerin sayısı beş veya altı olabilir. Ama kural olarak sözü edilen şeref ve prestij dört nesilde sona erer."... "Zaman olarak da bir devlete 120-130 yıllık bir ömür tanır." "Ona göre her devlet veya hanedanlık, sayısı kural olarak beşi geçmeyecek, birbirinden farklı karakterlerle ayrılan devrelerden geçmek zorundadır. Bu devrelerden birincisi, devletin veya hanedanlığın 'kuruluş' devresidir... Devleti eline geçiren grup, henüz bedevî hayatından getirdiği alışkanlıklarını terk etmemiştir. Bu grubun üyeleri mütevazı, kanaatkâr bir hayat tarzını devam ettirmektedirler... İkinci devre, mülkü elinde tutan kimsenin kendi kabilesi üzerinde de otoritesini tesis etmeye, mülkü ve onun nimetlerini yalnız kendi için istemeye gittiği devredir. Bundan sonraki devre, artık mülkün meyvelerinin toplanmaya başlandığı 'rahatlık çağı'dır (tavr-al farağ). Bu meyveler insan tabiatının sahip olmak istediği servet, mal, adını ölümsüzleştireceği düşünülen eserler, şan ve şöhret gibi şeylerdir. İbn Haldûn'a göre, bu devre devletin en mükemmel biçimine eriştiği devredir... Bu devre de yerini devlet sahibinin artık durulduğu barış ve huzur içinde yaşamak istediği dördüncü bir devreye bırakır (tavr-al kunu va'l musalama). Bu devrede hükümdar kendisinden önce gelen atalarının bıraktığı şeylerle yetinir. Benzeri olan hükümdarlar ile iyi ilişkiler içinde rahat ve huzurlu bir hayatı arar. En doğru yolun kendisinden önce gelenlerin bıraktıkları örnekleri taklit etmek olduğunu düşünür... Bundan sonra beşinci ve sonuncu devre gelir. Bu, israf, saçıp savurma devresidir (tavr-al israf va'l tabzir). Bu devrede hükümdar, kendisinden önce gelen atalarının biriktirmiş olduğu her şeyi, arzu ve zevkleri uğruna saçıp savurur. Bunun yanında devlet makamlarına ehliyetsiz kişileri geçirir. Böylece atalarının kurmuş ve yükseltmiş oldukları devletin temellerini tahrip eden ve onun yıkılmasına gidecek süreci başlatır.

İbn Haldûn devletlerin ve hanedanların yaşamı arasında bağ kurmakta ve tarihte belli kanunların varlığını ifade etmektedir. Abdurrahman Şeref Efendi bu görüşten etkilenmiş görünmektedir. Emevî Devleti'nin zayıflamasından bahsederken şöyle der: "*Lakin ber mukteza-yı hüküm-i ezeli her kemâlin bir zevali olmak kanun-ı umûmîyyesine Devlet-i Emevîye dahi ittiba ile şikve ve satvetine Ömer bin Abdülaziz'den sonra alâim-i sükûn ve inhitâta nûmâyân olmuştur.*"

Osmanlı Tarihi'nin Dönemlendirilmesi

Bütün devletler canlı bir organizma gibi doğacak, gelişecek ve büyüyecek ve sonunda ölecekse Osmanlı Devleti'nin sonu ne olacaktır? XIX yüzyılın ikinci yarısında, özellikle okullar için yazılan tarih ders kitaplarında Osmanlı Devleti tarihi çeşitli safhalara ayrılmış ve uzantıları bugüne kadar gelen bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Bu anlayışı başlatan kişi Ahmet Vefik Paşa'dır. Onun tarafından yazılan *Fezleke-i Tarih-i Osmani* adlı bir eser vardır. Bu kitabın birinci baskısının basım tarihi belli değildir ve *Ceride-i Havadis* nüshalarında Ahmet Cevdet Paşa imzasıyla yayımlanmış ise de bu eseri yazan Ahmet Vefik Paşa'dır.

Mükrimin Halil Yınanç'a göre "Bu küçük kitap tıpkı Avrupa'nın mektep tarihleri tarzında, Osmanlı tarihini teşekkül, terakki, tekâmül ve inhitat nokta-i nazarından devrelere ayrılmış ve her fasılda teşkilat ve medeniyet hakkında malumat verilmiştir. Paşa'nın bu eseri kendisinden sonra bu yolda tedrisi veya terkibi eserler yazmak isteyen kimselere rehber olmuştur."

Mükrimin Halil Yınanç "inhitattan" bahsetmekte ise de Ahmet Vefik Paşa'nın eserinde böyle bir bölüm yoktur. Ahmet Vefik Paşa'ya göre;

Cihânın hali daima bir kararda durmamasıyla Devlet mesâlihine niş ve tabiatı altı defa tağyir edip bu altı müddetin her biri tarih-i hicretin yüz seneden ibaret olan birer asrına tesadüf etmiştir. Her asrın vakayı'î bu kitabın birer faslı ittihaz olunup fasl-ı evvelde bina-yı devletin tesisine ve fasl-ı sanide tevsî-i memlekete nasıl akdem olunduğu ve fasl-ı sâlisde âl-i Osman evc-i ittila-yı şan ve azimete terfî ettiği ve fasl-ı râbi'de kavanin ve nizâmâtın bazı mer-tebe ihlâli askerinin itaatten çıkmasına ve milletin ihtilâline netice verdiği ve bu fenalığın müstevcib-i zaaf olarak fasl-ı hâmisde artık umûr-ı hariciyyece hayli mazarrâtı müstelzim olmuş ise de fasl-ı sâdisde yine teceddüd-i usûl-i hükûmete karar vererek mihr-i saltanat tekrar kesb-i fer ve şevket eylediği şerh ve beyân kılınmıştır.

Görüldüğü gibi, Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı Tarihini –herhalde ilk kez– her biri bir asra tesadüf eden altı bölüme ayırmıştır. Bu bölümler şunlardır:

1. Osman Bey'in padişah olmasından Yıldırım Bayezid'in ölümüne kadarki 106 yıllık dönem
2. 11 yıllık fasıla-i saltanat dönemi de dahil olmak üzere Çelebi Mehmet döneminden II. Bayezit'in ölümüne kadarki 113 yıllık dönem
3. Yavuz Sultan Selim Döneminden III. Murat'ın ölümüne kadarki 85 yıllık dönem

4. III. Mehmet Döneminden II. Süleyman'ın ölümüne kadarki 99 yıllık dönem
5. II. Ahmet Döneminden I. Abdülhamit'in ölümüne kadarki 101 yıllık dönem
6. III. Selim Döneminden Abdülmecit'in ölümüne kadarki 75 yıllık dönem

Ahmet Vefik Paşa'nın eserinin yayımlandığı yıllarda yazılmış ve konusu Osmanlı Tarihi olan eserlerin hepsinde Ahmet Vefik Paşa'nın örnek alındığını ve bölümlenme usûlünün benimsendiğini düşünmek yanlıştır. Bu cümleden olarak 1293 (1876) tarihinde, Sami Aziz ve Şevki tarafından yazılan *Mirat-ı Tarih-i Osmanî* adlı eserde böyle bir bölümlenmeye rastlanmamaktadır. Yine 1291 (1874) tarihinde Selim Sabit Efendi tarafından yazılan *Muhtasar Tarih-i Osmanî*'de, 1307 (1890) tarihinde Ali Nazima tarafından yazılan *Tarih-i Nazima*'da, 1307 (1890) tarihinde Galip tarafından yazılan *Müntehabat-ı Tarih-i Osmanî*'de ve 1309 (1892) tarihinde Ateşizâde Mehmet Bedrettin tarafından yazılan *Telhis-i Tarih-i Osmanî* gibi, hepsi de eğitim amaçlı yazılmış eserlerde böyle bir bölümlenmenin olmadığı görülmektedir. Ancak yine o dönemde yazılan ve Osmanlı Tarihini konu alan bazı eserlerde de bu usûlün varlığı müşahede edilmektedir. Bu konuda Abdurrahman Şeref Efendi'nin eserinden önce yazılıp yayımlanmış ve ona rehberlik ettiği anlaşılan şu iki eseri de zikretmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi 1298 (1881) tarihinde yayımlanan Ahmet Mithat Efendi'nin *Devlet-i Osmaniyye* adlı eseridir. Yazar bu eserde Osmanlı tarihini şu bölümlere ayırmış ve şöyle isimlendirmiştir:

1. Devr-i İstila-yı Osmaniyan (1299-1574): İbtida-yı istiklalden beliye-i Timur'a kadar, beliye-i Timur'dan İstanbul'un fethine kadar, (Devr-i İstilanın gayeti)
2. Devr-i İnhitat-ı Osmanî (1574-1789): Devr-i vukûf, devr-i sahih-i inhitat)
3. Devr-i Teceddüd ve Tanzimat (1789-1876)

İkinci eser ise 1302 (1885) tarihinde yayımlanmış olan ve Mehmet Vefik tarafından yazılan *Telhis-i Tarih-i Osmanî* adlı eserdir. Bu eserde ise şöyle bir bölümlenme ve isimlendirme yapılmıştır:

1. Devlet-i Osmaniye'nin zuhûr ve İntişar ve tesisi (699-857) (Devlet-i Osmaniye'nin zuhûrundan Timur İstilasına kadar, Timur dahiyesinden İstanbul'un fethine kadar)
2. Devlet-i Osmaniye'nin takaffül ve devr-i istilas (857-986) (İstanbul'un fethinden Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümüne kadar)

3. Devr-i Tevakkuf ve İnhitat (986-1203) (Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünden III. Selim zamanına kadar)
4. Devr-i Teceddüd ve inkılâp (1203-1277) (III.Selim döneminden Gülhane Hatt-ı Hümayununa kadar, Gülhane Hatt-ı Hümayunun- dan zamanımıza kadar)

Abdurrahman Şeref Efendi ve Osmanlı Tarihi'nin Dönemleri

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı iki ciltlik eserinde sadece siyasi olayları ele almakla kalmamış kültür ve medeniyet tarihine ait konuları da ele almıştır ki bu konuda ona rehberlik eden Ahmet Vefik Paşa ile Mustafa Nuri Paşa'nın eserleridir. O, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserini yazarken Osmanlı Tarihini bölümlere ayırmıştır. Onun bölümlemesi ve bu bölümlemede temel aldığı tarihler şu şekildedir:

- a) "Teessüs ve Tezelzül" (Kuruluş ve Sarsılma, 1300-1403)
- b) "İntibah ve Te'yid" (Toparlanma ve Güçlenme, 1403-1512)
- c) "Şükûh ve İkbâl" (Ululuk, Büyüklük ve Mutluluk, 1512-1595)
- ç) "Tevakkuf ve Teşettüt" (Duraklama ve Dağılma, 1595-1789)
- d) "Teceddüdât ve Terakkiyât" (Yenilenmeler/Yenileşmeler ve İlerle- meler, 1789-1856)

İbn Haldûn, Ankara Savaşı ve Abdurrahman Şeref Efendi

Abdurrahman Şeref Efendi, 1402 Ankara savaşını değerlendirirken, bu olaydan önceki gelişmelerin nedenlerine değinmekte ve şöyle yazmaktadır:

Ancak bu şa'âşa-i kemâl içinde müverrih-i zü-funun, İbn Haldûn'un tabayi-i düvel hakkında vaz' eylediği kavanân-i nazariye hükmünce inhitat-ı hafî alayimi lemean ediyordu... Diğer taraftan İbn Haldûn'un kavlince asıl bais-i tenezzül-i ümem olan ahvâl ki servet-i ganâim ile tereffuh ve ten'im mevsimi erişip muhrib-i i'tisam olan safa ve sefeh-i şahsi ve selatin-i kadimeye caygir olmak ve ahlâk-ı umûmiyyeye birdenbire hâlel gelmektir, hasb-el mevsim bu halat asârı sernüma-yı zuhûr oldu.

Bu haller gerçi pek az müddet sürdüyse de salabet-i milliyemizin nim-heva ile mütezelzil olduğunu müş'ar ve meslekte böyle tebeddül-i ser'i vuku'u saltanat-ı seniye-i müebbede için zarar ve hatayı mucib idi. İşte Ankara muharebesi bu hakaiki bi-tamamiha izhar ile İbn Haldûn'un kaide-i nazariyesine bir delil daha irad etmiş ve fakat savn-ı samedani Osmanlı ocağının ihyasına müteallik ve erzani buyurulmağın hakim-i zü-fünûnunun kanun-ı nazariyesini bozmağa da birinci misal olmuştur... Lütf-ı hak bu hanedana yaver ve murad-ı ilahi hakim-i zü-fünûnunun kaide-i mevzuasına bu devlet-i ebed müddet ile istisna izharı suretinde cilveger olmağla...devlet kuva-yı kadimine vasil olmuştur.

Abdurrahman Şeref Efendi ve Tarihçinin Vazifesi

Abdurrahman Şeref Efendi'nin, Ankara Savaşı'nı değerlendirirken kullandığı "Eğer ihyâ-yı hanedan-ı Osmanî murad-ı ilâhî olmasa idi, Cenab-ı Kadir-i mutlak fezail ve kemalât-ı beşerîyeyi bir zatta cem' ederek öyle bir hengâme-i fetrette bu devlete bahş ve ihsan etmezdi." şeklindeki ifadesi, onun bazen olayların sebebinin ilâhî bir güce bağladığını da göstermektedir. Ama aynı zamanda "Saltanat-ı seniyyenin o tarihlerde iktidar ve ikbalde bir derece-i âliyyül-alâ ve kavanin ve nizâmâtının mertebe-i kemale vüsûlü ve ondan sonra yavaş yavaş nizâmâta sûriş ve usûle riayetsizlik turpanıyla iki yüz sene enva-ı gavâil içinde uğraşarak asr-ı hazır ibtidalarına erkan-ı rükniyesinin teceddüdüyle itilası hep tecelliyâtan ise de müverrihînin hadisat-ı tarihiyenin esbabını taharri ve istiksa ile memur olduklarından satvet ve kudret-i salîfenin esas-ül esası olan nizâmât ve teşkilât-ı kadimemizle suret-i teşvişlerini ber verch-i ati zikr edelim" diyerek tarihçinin görevinin ne olduğunu da açıklamaktadır.

Abdurrahman Şeref Efendi'nin, bazı olayların nedenini ilâhî sebeplere bağladığını gösteren başka ifadeleri de vardır. Örneğin, çeşitli eserlerinde yer alan "takdir-i ezeli...", "ne çare ki hüküm-i kadir...", "bi-hikmet-i Teâla büyük bir bozguna giriftar oldu.", "hüküm-i kadir yerini buldu." gibi ifadeleri bu anlamda değerlendirmek mümkündür.

O, Osmanlı Tarihini İslâm tarihinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye* adlı eserine İslâm tarihinin özeti ile başlar. Emevîler zamanında İspanya'da Müslüman ordularının yenilmesi ile Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın ölümü arasında şöyle bir bağ kurmaktadır: "114 tarihinde Fransa'da Puwatya muharebesinde şehit olan Endülüs emiri Abdurrahman el-Gafiki ile Fazıl Ahmet Paşa'nın şهادetleri kadar Devlet-i İslâmiye'ye tesir eden vekayı azdır."

Sonuç

1853-1925 yılları arasında yaşamış olan Abdurrahman Şeref Efendi, birçok Osmanlı tarihçisi gibi, İbn Haldûn'u tanımakta ve onun tarih felsefesi hakkında yeterli bilgiye sahip bulunmaktaydı. Ancak İbn Haldûn'un, özellikle devletlerin/hanedanların ömrü konusundaki görüşlerini aynen benimsediği söylenemez. Abdurrahman Şeref Efendi, özellikle Ankara Savaşı'nı değerlendirirken İbn Haldûn'u hatırlar ama "ilahî bir müdahale sayesinde tarihin gidişatının değişebileceğine" inanır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle eğitim amacıyla yazılmış tarih kitapları, Osmanlı Tarihi'nin dönemlere ayrılarak ele alındığı görülmektedir. Bu sınıflandırmanın temelini İbn Haldûn'un görüşlerinin oluşturdu-

ğu söylenebilir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin Osmanlı Tarihi'ni dönemlere ayırırken kendisinden önce yapılmış sınıflandırmalardan etkilenmiş ve benzer bir dönemlendirme yapmıştır. Ancak son aşamada, Mehmet Tevfik ve Ahmet Mithat Efendi gibi, İbn Haldûn'un görüşünün aksine, devletlerin yıkımdan kurtulabileceğine inanır. Zaten sınıflandırmasının son kısmı "inhitat/yıkılış" değil, "teceddüdât ve terakkiyât (yenilenmeler ve ilerlemeler)" başlığını taşır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Arslan, *İbn Haldûn'un İlim ve Fikir Dünyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Mehmet Demiryürek, *Tanzimattan Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Abdurrahman Şeref Efendi*, Phoneix Yayınları, Ankara 2003.
- Mehmet Demiryürek, *Son Vakarıvis Abdurrahman Şeref Efendiyle Osmanlı Tarih Sohbetleri*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2010.